

Jacob Alsted

Teorier om statsdannelse i historisk sociologi – styrker og svagheder

Inden for historisk sociologi har Charles Tilly, Victoria Hui, Hendrik Spruyt og Thomas Ertman leveret fire centrale bidrag om statsdannelse. En sammenligning af deres værker viser, at de fire forfattere er enige om betydningen af konkurrence mellem staterne, det statslige bureaukratis indretning, militærets organisation og byernes og købmændenes indflydelse. En væsentlig uenighed drejer sig om, hvor stor betydning den krigsmæssige konkurrence har haft for centraliseringen af staten. Tre af forfatterne betoner denne konkurrence som afgørende for statsdannelse. Som et alternativ til denne forklaring præsenteres et supplerende begrebsapparat baseret på kollektiv psykologi.

Historisk sociologiske analyser er ofte spændende og indsigtsgivende, men historisk sociologi er også en vanskelig disciplin. Analyser, der spænder over hundreder eller tusinder af år, stiller meget store krav til de anvendte begrebsapparater og teorikonstruktioner. De skal på den ene side være tilstrækkeligt fleksible til at kunne indfange historisk kompleksitet og på den anden side være tilstrækkeligt præcise til at kunne give generelle indsigter. Hvordan adskiller historisk sociologi sig fra henholdsvis historie og sociologi? Sammenlignet med historikere adskiller historiske sociologer sig ved i meget videre omfang at teoretisere om historiens forløb. Anskuet fra den anden side adskiller historiske sociologer sig fra almindelige sociologer ved i meget høj grad at forankre deres arbejder i historien. Dette er en ganske svær opgave, som giver problemer og indre modsigelser i begrebsapparaterne hos næsten alle historiske sociologer (jf. Alsted, 2001). De fleste historiske sociologer ofrer den historiske præcision til fordel for mere generelle modeller, men historisk indsigt forbliver et „konkurrenceparameter“ blandt historiske sociologer, som vi skal se nedenfor. Alligevel vil jeg påstå, at den væsentligste udfordring for den historiske sociologi er begrebskonstruktion og ikke historisk indsigt.

Et vigtigt studieobjekt i den historiske sociologi er statens fremvækst og udvikling. Artiklen giver et kritisk overblik over, hvordan nogle af de forskningsmæssigt dagsordensfastsættende værker har forsøgt at forklare statsdannelsesprocesser i Europa fra ca. år 1000 og frem. Jeg vil derfor gennemgå fire markante historisk sociologiske analyser, identificere styrker og svagheder i dem og komme med forslag til videreudvikling af begrebsapparaterne. Et vigtigt mål med artiklen er således at introducere en forståelse af statsdannelse som en meget stor gruppedannelsesproces. En sådan forståelse af statsdannelse giver mulighed for at hente inspiration fra gruppepsykologiens begreber (Alsted, 2007).

Der er flere spørgsmål, der skal afklares, når man forsøger at forklare et så omfattende og langvarigt fænomen som statsdannelsesprocesser. For det første må man tage stilling til, hvilke faktorer man anser for de væsentligste i denne proces. Her er udvalget legio: fordelingen af byer, timingen af statsdannelsen, borgerklassens styrke, statens placering i forhold til andre stater, statens geografiske karakteristika m.m. De færreste modeller kan inddrage alle disse forhold og samtidig forblive overskuelige. Så forfatteren er nødt til at foretage et udvalg. Dette udvalg må – implicit eller eksplicit – basere sig på nogle teoretiske antagelser om, hvilke elementer der er vigtigst. Og dernæst baseres på en analyse, der viser disse faktorer empiriske betydning. Nogle gange fremstilles disse faktorer under samlebegreberne økonomi, politik og ideologi. Her bliver diskussionen så, om en af disse faktorer betyder mere end de øvrige, eller om man anvender en såkaldt „multikausal“ model (Mann, 1986: kap. 1; Alsted, 2001: kap. 2).

For det andet må man tage stilling til evolutionsbegrebet. Statsdannelse er ikke noget særligt for Europa – det er sket over hele verden. Men når europæiske statsdannelsesprocesser overhovedet er et interessant studieobjekt, skyldes det jo, at den europæiske stat udviklede sig til noget ganske særligt i verdenshistorisk sammenhæng: nationalstaten. Denne stat opnåede en hidtil uset militær og økonomisk magt. Derfor får man behov for at forstå, hvilken større samfundsmæssig dynamik statsdannelse er udtryk for (Alsted, 2001: kap. 5).

Vi skal nu se på fire eksempler på løsninger af disse udfordringer: Charles Tilly, Victoria Hui, Hendrik Spruyt og Thomas Ertman. Disse fire kan ikke siges at være et udtryk for et systematisk begrundet repræsentativt udvalg af historiske sociologer. Udvalget udtrykker snarere en kombination af deres anerkendelse som historiske sociologer og denne artikels forfatters særlige interesser.

Kapital, tvang og krig

Den nyligt afdøde Charles Tillys *Coercion, Capital and European States* (1990) er blevet en standardreference, når det gælder studier af det europæiske statsystem og centraliseringen af de europæiske stater. Da Tilly skrev bogen, var han allerede en meget anerkendt historisk sociolog med stor erfaring i konstruktion af begrebsapparater til analyse af lange historiske perioder (Tilly, 1984; Smith, 1991). Han ønskede med dette studie at rette, hvad han opfattede som utilstrækkeligheder i det også klassiske værk fra 1975, nemlig *The Formation of National States in Western Europe* (Tilly, 1975, 1990: 12). Disse utilstrækkeligheder var netop af en karakter, der vedrører denne artikels emne: begrebsapparatets evne til at analysere både detaljer og historiens store linjer. I 1975 havde Tilly gjort sig til fortæller for en generel model for de europæiske staters udvikling, hvor alle staterne udviklede sig nogenlunde

ens. Denne tilgang kunne dog ikke rumme de meget forskelligartede statsformer, der udviklede sig i Europa fra den tidligere middelalder og frem.

Tilly konstruerede derfor en model, hvor statsformen forsøges forklaret af, hvilke koalitions partnere og ressourcer en given statsbygger har til rådighed. Koalitions partnere og ressourcer sammenfatter Tilly under begreberne kapital (*capital*) og tvang (*coercion*). Kapital og tvang var uensartet fordelt i Europa i den analyserede periode (990-1990). I områder med stor koncentration og akkumulation af kapital dominerede byerne. Kapital angiver nemlig evnen til at udnytte overskud ved handels- og produktionsrelationer. En statsbyggers væsentligste koalitions partner og ressource var altså her byens borgere (købmænd, bankfolk, håndværkere m.m.) og deres forholdsvis lette adgang til kapital (Tilly, 1990: 17-18). Norditalien er et eksempel på et sådant område.

I områder med lille koncentration af kapital måtte statsbyggeren bygge på tvang. Tvang angiver evnen til at tvinge sin vilje igennem med magt eller med trussel om anvendelse af magt. En statsbygger, der anvender tvang, har store landejere og deres undergivne bønder som væsentligste koalitions partner og ressource (Tilly, 1990: 19-20). Rusland er et eksempel på denne type stat. Men de stærkeste stater var dem, der effektivt kunne kombinere kapital og tvang. Det var stater, der både omfattede større landområder og byer af en hvis størrelse og mængde. Det var denne type stat, som kom til at dominere Europa. Som eksempler nævner Tilly blandt andet Frankrig og England. Tilly (1990: 63) ønsker således at analysere, hvordan de europæiske stater fra vidt forskellige udgangspunkter konvergerede mod den nationale stat med sin høje koncentration og akkumulation af både kapital og tvang.

En central pointe hos Tilly (1990: 14) er, at de mange eksperimenter med forskellige kombinationer af kapital og tvang er drevet af den krigsmæssige konkurrence mellem staterne. Krigen bliver således statsdannelsens motor. Det særligt europæiske, der gør nationalstaten mulig, defineres af Tilly (1990: 127-130; 1994) som byernes og de kommercielle interessers styrke sammenlignet med fx Kina. Denne styrke forhindrede dannelsen af et europæisk imperium og fastholdt de europæiske stater i en særlig intens konkurrence, der gradvist skabte nationalstaten.

Tillys analyse er imponerende klar og overskuelig. Ingen historiske sociologer med respekt for sig selv kan undlade at læse denne bog. Følgelig forholder alle de, i denne artikel diskuterede, forfattere sig direkte til Tillys model i deres analyser. I forbindelse med diskussionen af disse fremstilles forskellig kritik af hans model.

Europa og Kina sammenlignet

Lad os først vende os mod en forfatter, der har lavet en sammenlignende analyse af netop det europæiske og det kinesiske statssystem: Victoria Hui.

Hui udgav i 2005 bogen *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. I sin diskussion af henholdsvis Kina 656-221 f.kr. og Europa 1495-1815 e.kr. betragter Hui (2005: 8) ligesom Tilly krigenes pres som den centrale drivkraft i systemerne. Krigen producerede imidlertid forskellige resultater i de to systemer. I Kina blev et system af konkurrerende stater gennem intens krigsførelse omskabt til et system domineret af en enkelt stat: det kinesiske imperium. Dette står i stærk kontrast til resultatet i Europa, hvor systemet af konkurrerende stater er bevaret til vor tid.

Hui ønsker at udvikle et begrebsapparat, der kan forklare begge disse cases. Hui (2005: 33) mener således, at der er et samspil mellem dominans (*logic of domination*) og modstand mod dominans (*logic of balancing*). Dominans angiver en stats evne til at tvinge sin vilje igennem over for sin egen befolkning og over for omkringliggende stater. Modstand mod dominans angiver befolkningens evne til at yde modstand mod dominans samt omkostninger ved territorial ekspansion (Hui, 2005: 11). Det kan ikke på forhånd afgøres, hvilken af de to dynamikker, der vil blive dominerende. Hui (2005: 41-45) kritiserer fx Tilly og andre statsteoretikere for at lægge for meget vægt på befolkningens modstand mod centralisering i forhold til statens evne til at gennemtvinge sin vilje med magt. Men samspillet mellem de to kan påvirkes af statsbyggere på flere måder: del og hersk-strategier, hensynsløs taktik og „selv-styrkende“ reformer. Den sidste faktor lader til at være den vigtigste i Huis fremstilling og er underdelt i tre komponenter: hærens organisering, skattesystemets indretning og bureaukратиets organisering. Jo dygtigere statsbyggerne er til at udnytte del og hersk-strategier, hensynsløs taktik og „selv-styrkende“ reformer, desto større er chancen for, at dominansens logik bliver den afgørende, og at statsystemet bliver domineret af en enkelt stat (Hui, 2005: 48).

Der er altså plads i Huis model til, at statsbyggernes valg kan påvirke systemets udvikling. Således mener hun, at normerne for krigsførelse og indretning af statsapparatet udviklede sig forskelligt i Kina og Europa. Denne forskel påvirkede derefter statssystemets udvikling imod enten et system med en enkelt dominerende stat (Kina) eller et system af konkurrerende stater (Europa) (Hui, 2005: 45-48). Når det blev muligt at danne et imperium i Kina, skyldes det, at de kinesiske statsbyggere var dygtigere og mere hensynsløse end de europæiske. De selvstyrkende reformer i Kina bestod af hære baseret på værnepligt, skat opkrævet af staten selv i lokalområderne og meritokratisk organiseret statsbureaukрати. I kontrast hertil var de europæiske stater i begyndelsen af den periode, som Hui analyserer, præget af hære baseret på lejesoldater, skat opkrævet indirekte gennem adelen og bureaukratier baseret på solgte og arvelige embeder (Hui, 2005: 178-195).

Huis model betoner i langt højere grad situationsafhængige faktorer og aktørernes mulighed for at påvirke statsdannelsen end Tillys meget struktu-

relt orienterede model. Hui analyserer altså ikke, hvilke koalitions partnere staterne havde til rådighed, men i stedet hvilke valg statsbyggerne traf med hensyn til strategi, taktik og administrative reformer. Dog nævnes det, at købmændene i Europa havde etableret sig, før statsdannelsesprocesserne tog fart, og derfor opnåede langt større indflydelse end deres kinesiske kollegaer (Hui, 2005: 211). I spørgsmålet om staters evolution mere generelt understreger hun tilsvarende, at historien må betragtes som *open-ended*. Således er den nuværende fred mellem de vestlige liberale stater ikke en selvfølge, men et resultat af aktive valg, der kan omgøres af fremtidige statsledere i og uden for vesten (Hui, 2005: 232-237).

Selektion og statens effektivitet

Hendrik Spruyts bidrag er på mange måder en outsider i dette selskab. Som den eneste argumenterer han imod krig som den centrale faktor i centralisering af staten i Europa, og han betragter således sit bidrag som et kritisk supplement til Tillys analyse (Spruyt, 1994: 29-33). Krigsmæssig konkurrence mener han ikke kan forklare, hvorfor meget små stater som Monaco og San Marino har overlevet. Han mener i stedet, det er statens centralisering, der forklarer dens evne til at føre krig.

Hans forklaring tager udgangspunkt i den opblomstring af handel og generelle økonomiske vækst, der begyndte omkring midten af 1000-tallet i Europa. Denne førte til dannelsen af et stort antal nye byer og en styrkelse af indbyggerne i disse byer. For de europæiske statsbyggere repræsenterede byerne en ny koalitions partner i bestræbelserne på at styrke staten. Som en konsekvens af byernes vækst voksede nye statsformer frem i Europa: bystater, byligaerne og territorialstaten (Spruyt, 1994: 61-63). I den efterfølgende selektionsproces overlevede kun den suveræne territorialstat. For at forklare dette laver Spruyt et sammenlignende studie af henholdsvis den franske territorialstat, byligaen hansestæderne og de norditalienske bystater.

Hans konklusion er, at krigsmæssig konkurrence kun udgør en mellem-liggende variabel mellem den endelige selektion og de forskelle i ressource-mobilisering, der var mellem de tre statsformer (Spruyt, 1994: 178). Spruyt angiver tre selektionsmekanismer:

1. Selektion gennem konkurrence mellem institutioner. Dette er kernen i Spruyts argument. Han sammenligner effektiviteten af de tre statstypers institutioner og når frem til, at den territoriale stat havde den bedste ressourcemobilisering. Denne opnåedes gennem en systematisk indsats for ensretning af vægt- og måleenheder, møntudstedelse, rets- og skattesystemer (Spruyt, 1994: 159-163). Denne ensretning fik aldrig samme styrke i byligaerne og bystaterne.

2. Selektion gennem gensidig bekræftelse (*mutual empowerment*) af stater. Spruyt angiver, at stater foretrak at forhandle med andre stater – og ikke med byligaer. Dette skyldtes, at staterne bedre kunne indgå bindende aftaler på grund af et stærkere internt hierarki og organisation. Det betød for eksempel, at hansestæderne ikke anerkendtes som ligeværdig aktør ved forhandlingerne om den Westphalske fred i 1648 (Spruyt, 1994: 167-171).
3. Selektion gennem aktørers kopiering og valg af institutioner. Efterhånden som den territoriale stats institutioner beviste deres succes, valgte flere og flere aktører at understøtte denne statsform. Flere medlemmer af hansestæderne forlod forbundet til fordel for territoriale stater, ligesom de italienske bystater søgte at kopiere den territoriale stats organisationsform (Spruyt, 1994: 171-172, 176-178).

Det er således den territoriale stats stærke interne hierarki og evne til at systematisere og standardisere en række samfundsmæssige funktioner, der danner grundlag for dens succes.

Dette ligner Huis argument, idet hun også angiver, at det er institutionernes styrke, som afgør evnen til at føre krig (Hui, 2005: 33). En yderligere lighed med Hui er Spruyts betoning af betydningen af aktørernes aktive valg i selektionsprocessen. Særligt fremhæver Spruyt (1994: 89-108) alliancen mellem byerne og kongemagten.

Tilly (1995) anmeldte Spruyts bog og var, ikke overraskende, skeptisk over for de dele af argumentationen, der afveg fra hans egen. Særligt angreb han Spruyts manglende præcisering af, hvordan standardisering gavner den suveræne stat på andre områder end krigsførelse. En præcisering, der efter Tillys mening er kritisk for at vise, at krigsmæssig konkurrence ikke er afgørende for statsdannelse.

Parlamenternes betydning

Thomas Ertman analyserer i sin bog *Birth of the Leviathan* (1997) statsbygningsprocessen i en række europæiske lande i en omtrentlig periode fra 1100-1700. Også Ertman tager udgangspunkt i krigens pres i sin forklaring af variationen i de europæiske statsformer. Han erklærer sig enig med Tilly og andre, der argumenterer for, at det er den krigsmæssige konkurrence, der driver statsbygningsprocessen (Ertman, 1997: 26).

Ertman skelner mellem staters regimeform og infrastruktur. Regimeform angiver regeringsformen og kan findes i to former: den absolutistiske og konstitutionelle. Ved den absolutistiske regimeform forenes den udøvende og lovgivende magt i én person (kongen), mens den lovgivende magt i den konstitutionelle regimeform deles med et parlament. Med staters infrastruktur mener Ertman statens organisation. Også her skelner han mellem to former:

den patrimoniale og den bureaukratiske. Ved en patrimonial infrastruktur forstås en organisation, hvor embeder besættes af samfundets eliter, der opnår en slags ejendomsret til embederne. Heroverfor står den bureaukratiske infrastruktur, hvor statens organisation er baseret på et strengt hierarki, hvor kongen bevarer bestemmelsen over embedernes besættelse (Ertman, 1997: 6-10). Ud fra disse fire begreber klassificerer Ertman derefter de væsentlige europæiske stater i perioden på følgende måde:

Table 1: Stater fordelt på regimeform og infrastruktur

Infrastruktur	Regimeform	
	Absolutistisk	Konstitutionelt
Patrimonial	Frankrig, Spanien, Portugal, Toscana, Napoli, Savoyen, Pavestaten	Polen, Ungarn
Bureaukratisk	Tyske territorier, Danmark	England, Sverige

Kilde: Ertman (1997: 10).

Ertmans målsætning er nu at konstruere en model, der kan forklare de enkelte staters placering i skemaet. Han kritiserer andre beskrivelser af europæisk statsdannelse for ikke at være præcise nok. Således mener han blandt andet, at Tillys model ikke er i stand til at forklare, hvordan Polen og Ungarn kunne blive til patrimoniale konstitutionelle regimer. Samtidig mener han, at modellen forsimples sammenhængen mellem regimeform og infrastruktur. Tilly antager, at et absolutistisk styre hænger sammen med en bureaukratisk infrastruktur, men denne antagelse understøttes ikke af empirien (Ertman 1997: 10-19). Der er derfor behov for en anden forklaringsmodel.

Ertman inddrager tre andre faktorer for at forklare variationen i statsdannelsen i Europa. Den første faktor er de middelalderlige repræsentative institutioners indretning. Her går skellet mellem på den ene side tokammersystemer, hvor underhuset repræsenterede territorier i staten: grevskaber, byer m.m., og på den anden side trekammersystemer (eller flere kamre) opdelt efter de kirkeligt definerede stænder adel, præsteskab og borgere. De territorialt baserede parlamenter var langt stærkere end de stænderbaserede og kunne i højere grad presse kongen til indrømmelser. Dermed bestemte de regimetyper (Ertman, 1997: 19-25).

Den anden faktor er timingen af statsbygningsprocessen. Ertman (1997: 25-28) mener, at det krigsmæssige pres og den geopolitiske konkurrence begyndte tidligere for nogle stater end for andre. De latin-europæiske stater og England var allerede i 1100-1200 involveret i intens konkurrence og krigsførelse, mens de tyske og skandinaviske stater samt Polen og Ungarn først blev

involveret i dette omkring 1400-1500. Da det er den krigsmæssige konkurrence, der accelererer centraliseringen af staten, betyder det, at statens infrastruktur blev konsolideret senere i den sidstnævnte gruppe af stater. Disse stater havde derfor nyere organisationsformer, idealer og personale til deres rådighed, når de skulle skabe statens infrastruktur.

Den tredje faktor er parlamenternes uafhængige indflydelse på statsdannelsesprocessen. I de stater, hvor parlamenterne var stærke, dvs. England, Polen og Ungarn, påvirkede de indretningen af statens infrastruktur. I England skete dette i retning af et mere moderne bureaukrati, mens det i Polen og Ungarn skete i retning af en mere patrimonial organisation (Ertman, 1997: 28-33). Disse tre faktorer producerede tilsammen den variation i de europæiske staters indretning, som er vist i tabel 1.

Styrker og svagheder ved begrebsapparaterne

I artiklens indledning udnævntes konstruktion af begrebsapparater som en af de væsentligste udfordringer for historiske sociologer. Præcision, fleksibilitet og generaliserbarhed er blandt kravene til de modeller, historiske sociologer præsenterer. De her analyserede forfattere må siges at leve op til disse krav. Alle fire bidrag arbejder med meget dynamiske begrebsapparater, der er i stand til at indfange mange af de komplekse forhold, der herskede i Europa i perioden fra 1000 til 1815 (og i Kina fra 656-221 f.kr.). Samtidig skaber alle bidragene i høj grad overblik og giver hver deres bud på afgørende faktorer i statsdannelsesprocessen over en periode på mindst 500 år (i Tillys tilfælde 1000 år). Værkerne er således et udmærket udtryk for den rigdom og den dristighed, der præger den historiske sociologi, når den er bedst.

Hvad man opfatter som styrker og svagheder ved begrebsapparaterne kan jo til dels være en smagssag. Som det fremgik ovenfor, er forfatterne da også uenige på en række punkter. Hvis vi for det første ser på, hvilke faktorer der udpeges som de væsentlige i statsdannelsesprocessen, er der både ligheder og forskelligheder. Der er enighed mellem forfatterne om betydningen af konkurrence mellem staterne, det statslige bureaukratis indretning, militærets organisation og byernes og købmændenes indflydelse – dog lægger Ertman ikke så meget vægt på den sidste faktor. Der er altså enighed om en række af faktorerne i statsdannelsesprocessen. Man kan måske endda tale om, at der efterhånden i statsdannelselitteraturen har udviklet sig en konsensus om disse faktors betydning? Men der er nu også uenighed om mindst én faktor mellem forfatterne. De behandler parlamenternes indflydelse meget forskelligt. Mens de har en central plads i Ertmans model, så tillægges de ingen selvstændig forklaringskraft i hverken Tillys, Spruyts eller Huis modeller. Dette er en afgørende forskel og tyder på en mere fundamental forskel i forestillingerne om, hvilke institutioner, der er væsentlige.

For det andet ser forfatterne forskelligt på betydningen af timing i statens centralisering. Hui og Ertman har indbygget forskelle i staternes timing af centraliseringen som en parameter i deres modeller. De angiver begge, at stater, der senere påvirkes af den krigsmæssige konkurrence, nemmere kan etablere mere moderne organisationer (Ertman, 1997: 25-28; Hui, 2005: 80, 227). Dette gælder ikke Tilly og Spruyt, der kun anvender timing til at beskrive staternes udvikling mere generelt. Hui og Ertman peger på, at stater, der ligger i „udkanten“ af statssystemet, typisk bliver senere påvirket af konkurrencen. Dette argument ligner et argument, som Michael Mann (1986: 130-136, 539) har fremført om, at magtteknikker breder sig fra opfinderne i „kernen“ af systemet til mere tilbagestående stater i periferien af systemet. De sidste er mindre præget af institutionel inertie og kan derfor bedre drage fuld fordel af de nye magtteknikker. Mann udnævner denne *marcher lord theory* til en generel tendens i historien.

For det tredje har aktørernes selvstændige valg ikke samme vægt i de fire modeller. Her kan man med fordel se forfatterne på et kontinuum, hvor aktørernes valg tillægges stor betydning i den ene ende, mens de næsten ingen betydning tillægges i den anden ende. Aktørernes strategiske handlekraft gives størst betydning hos Hui. Her synes den at afgøre statens skæbne. Lidt mindre vægt, men stadig en central betydning, tildeles aktørernes frie valg hos Spruyt. Han betoner både statsbyggernes evne til at standardisere og bureaukratisere og indbyggernes aktive opbakning til staten. Den næste på skalaen er Ertman, der primært betoner strukturelle faktorer i sin analyse, men som dog som sin tredje variabel inkluderer aktive valg truffet af parlamenterne. I kontinuummets mest strukturelle ende kommer Tilly, som i sin model næsten udelukkende fokuserer på staternes ressourcemæssige udgangspunkt.

For det fjerde er Spruyt som den eneste inde på statens positive tiltrækningskraft som en faktor i dens skabelse. Krig er kun en del af interaktionsformerne i samfund og mellem stater. Som Spruyt (1994: 30) nævner, er det snarere evnen til at organisere sig i fællesskaber, der faktisk besidder en fælles handlekraft og et højt niveau af koordination, som skal forklares. Netop dette er et afgørende punkt i forhold til de øvrige begrebsapparater, der ser statens centralisering som et resultat af krigsmæssig konkurrence. Fortalere for den krigsmæssige konkurrence som forklaring fremhæver normalt, at byttehandlen mellem stat og befolkning var, at staten ydede beskyttelse og gav frihedsrettigheder mod at kunne opkræve skatter og rekruttere soldater fra befolkning og adel. Argumentet er, at denne byttehandel er drevet af krigens pres (Tilly, 1990: kap. 4; Hui, 2005: 41-42).

Spruyts (1994: 84-86) hovedargument mod denne tese er, at staten simpelthen ikke var stærk nok til at levere denne beskyttelse ved centraliserin-

gens begyndelse. Staten kunne ikke indfri sin side af byttehandlen. Derfor kan man heller ikke tale om, at krig drev denne byttehandel. Byttehandlen handlede om noget andet og var drevet af andre kræfter. Som nævnt mener Spruyt (1994: 86-94), at den afgørende faktor i statens centralisering var alliancen med borgerne i byerne. Grundlaget for denne alliance (byttehandlen) var, at byerne mod at blive beskattet fik indflydelse på beskatningsprocessen samt fik fordel af kongens systematiske arbejde med standardisering af retssystem, måleenheder m.m. Yderligere peger Spruyt (1994: 102-105) på et ideologisk bånd mellem konger og byer i form af modstand mod den feudale orden, der var baseret på personligt styre og slægtsbånd. Der er langt mere på spil i statsdannelsesprocessen, end Tilly, Hui og Ertman inddrager i deres modeller. Den stærke fokus på krigsmæssig konkurrence overskygger, at mange andre kræfter påvirker statsdannelsen. Statens centralisering i Europa var således lige så meget drevet af økonomiske og ideologiske kræfter som af krig. Et problem i Spruyts model er, at han i sin analyse måske ikke helt får overbevist læseren om, at de økonomiske og ideologiske kræfter er lige så stærke som den krigsmæssige iflg. Tillys kritik.

Man kan altså sige, at selv med de fremragende analyser, som de fire forfattere har produceret, rester der nogle problemer i begrebsapparaterne, der bør løses. Der er således behov for en uddybning af alternativet til den krigsdrevne forklaring, og der er behov for en klarere forståelse af, hvorfor staten er attraktiv, dvs. hvorfor mennesket i det hele taget overhovedet organiserer sig.

Statsdannelse som kollektiv psykologi

En måde at angribe disse problemer på er at betragte statsdannelsesprocesser som meget store gruppedannelsesprocesser. Det giver nemlig mulighed for at låne begreber fra gruppepsykologien til at forstå, hvilke dynamikker, der er på spil i staten.

En vigtig idé er her, at individer både tiltrækkes og frastødes af grupper, herunder staten. Gruppen er på den ene side truende for individets identitet og uafhængighed, og på den anden side repræsenterer gruppen en række muligheder for individet i form af selvhævdelse, tryghed m.m. (Kernberg, 1998: kap. 1; Gabriel, 1999: kap. 4; Alsted og Haslund, 2008: kap. 2). Det er denne ambivalens eller spænding, der gør det til en udfordring at etablere gode samarbejder i grupper. Alle grupper må forhandle et kompromis mellem individualitet og fællesskab, og denne udfordring bliver selvfølgelig ikke mindre, når gruppen er meget stor. Derfor er dannelsen af store fællesskaber en langsom proces, der kræver udvikling af disciplin både hos gruppemedlemmerne og hos fællesskabets institutioner. En helt central konsekvens af dette er, at statens størrelse er afgørende for, hvor vanskelig den er at holde sammen på.

Det kræver langt større tolerance for ambivalens at være borger i en stor stat på for eksempel 300 millioner indbyggere end i en lille stat på for eksempel fem millioner indbyggere. Denne observation kan ses som et supplement til Huis brug af forestillingen om omkostningerne ved territorial ekspansion. Yderligere er den et vigtigt element i forklaringen af bystaternes historiske succes i antikken og middelalderen, idet deres begrænsede størrelse og udstrækning gjorde det nemmere for borgerne at danne kompromiser.

En anden vigtig idé fra gruppepsykologien er, at gruppemedlemmerne for at holde sammen på gruppen og klare ambivalensen skaber kollektive forestillinger om, hvad gruppen er og ikke er. Man kan tale om kollektive psykologiske forsvar. De hjælper den enkelte med at overskue fællesskabet ved at skabe forenklende kategorier, der gør det nemmere at kontrollere følelserne. Disse forsvar kan være mere eller mindre modne (Haslund og Alsted, 2004; Alsted, 2005, 2007). Modne forsvar er karakteriseret ved en mere nuanceret og rummelig kategorisering af medlemmerne af gruppen, af gruppen selv og af omverdenen end umodne forsvar. Dette betyder, at modne psykologiske forsvar også gør gruppen mere produktiv.

De i historien opståede forskellige idéer om, hvad staten er, og hvordan den bør være indrettet, kan forstås som sådanne kollektive psykologiske forsvar. Accepteres denne idé, betyder det, at en stor del af statens aktiviteter, herunder krig, kan tolkes som identitetsskabelse for fællesskabet lige såvel som overlevelseskamp. For eksempel betoner alle de analyserede forfattere betydningen af bureaukratiets udvikling for statens styrke. Begrundelsen for dette er, at bureaukratiets evne til at rejse ressourcer til brug for staten afgør statens styrke. Men der er også en anden og supplerende grund. Bureaukratiets indretning er med til at definere fællesskabet. Bureaukratiet samler befolkningen i staten gennem kompromiser. Kompromiserne kan være mere eller mindre velfungerende. For eksempel fremhæver både Hui (2005: 33) og Ertman (1997: 8) betydningen af, om bureaukratiet organiserer sig med betalte embeder eller med positioner besat efter hierarkiske og meritokratiske principper. Betalte embeder dækker over flere forskellige organisationsformer, hvor eliter i samfundet beriger sig selv i statens navn og ofte på bekostning af denne, ved at skatteopkrævning udliciteres (*tax farming*) til private entreprenører, positioner i embedsværket sælges mod, at køberens familie får arveret til embedet, og godsejeren udnævnes til at være statens repræsentant og myndighed i lokalområdet. I et hierarkisk organiseret bureaukрати derimod bevarer kongen muligheden for at ansætte og afskedige, hvem han vil, og denne procedure er i en vis grad baseret på kvalifikationer frem for familie.

Den kollektive psykologi virker helt forskelligt i de to modeller. Betalte embeder svækker ikke kun centraliseringen af bureaukratiet. De fragmen-

terer også borgernes oplevelse af at tilhøre et fællesskab, der er relevant for dem. Embedsmændene i betalte embeder har som primært formål at berige sig selv og styrke egen magtposition. Dette sker på bekostning af staten og skaber således et billede af staten som usammenhængende. En sådan mangel på sammenhæng er karakteristisk for umodne psykologiske forsvar i grupper. I modsætning hertil skaber det proto-moderne hierarkiske bureaukratis centralisering en samling af statsapparatet om kongens myndighed (Lind, 2000: 177), som også bliver et symbol på statens samling. Yderligere er rekrutteringen til et sådant bureaukrati bredere end ved betalte embeder (jf. Lind, 2000: 183). Denne bureaukratiform medvirker således til at styrke oplevelsen af et sammenhængende statsligt fællesskab med et klart centrum. Dette er karakteristisk for mere modne psykologiske forsvar i grupper. Den stat, der kan danne modne kollektive forsvar til at holde sammen på fællesskabet, vil derfor have langt lettere ved at mobilisere sin befolkning til krig og skattebetaling. I dette perspektiv afgøres statsdannelsesprocessen altså ikke af effektivisering drevet af krig, men af hvor modne psykologiske forsvar det lykkes gruppen (staten) at etablere.

En tredje observation, der kan hentes fra gruppepsykologien, er, at dybden af selvopfattelsen hos gruppemedlemmerne er forbundet med dybden af fællesskabet. Således vil der i den umodne gruppe være en begrænset accept af individuelle forskelle. Tilsvarende er den umodne gruppe præget af en lav fællesskabsfølelse. I mere modne grupper vil man derimod se en større accept af individualitet samtidig med en større loyalitet over for fællesskabets mål og behov (Kernberg, 1998: kap. 3; Heinskou, 2004; Alsted og Haslund, 2008: kap. 7).

I eksemplet om bureaukратиets indretning er overgangen fra, at udnævnelse er baseret på adelsstatus (familie) til mere meritokratisk baserede udnævnelseskriterier, et udtryk for en sådan bevægelse. I stændersamfundet defineredes en persons individuelle egenskaber af, hvilken stand han eller hun tilhørte. Der var således en begrænset accept af individuelle forskelle. Ingen nok så klog bondesøn kunne blive embedsmand. Indførelse af meritokratiske principper er udtryk for en ændring i denne holdning. Staten er på denne måde med til at skabe en mere nuanceret og tolerant forestilling om det enkelte individs evner.

Det er en tilsvarende bevægelse, Norbert Elias (2000 [1939]) demonstrerer i sin analyse af sammenhængen mellem udviklingen i den jævne befolknings vaner og skabelsen af centraliserede, stærke stater i Europa fra middelalderen og frem. For eksempel ændrede normerne for næsepudsning sig fra, at man gjorde det i hænderne til, at man benyttede et lommelørklæde. Tilsvarende udvikledes nye regler for bordskik, spytning, toiletbesøg m.m. Dermed ændredes også grænserne for, hvornår man følte sig pinligt berørt og skamfuld.

Den enkelte opbyggede en indre disciplin. Udviklingen af denne selvdisciplin kan ses som et udtryk for, at individerne adskilles mere fra hinanden og således individualiseres mere.

Yderligere viser Huis fortælling om de kinesiske stater, at der ikke er noget særligt over den europæiske udvikling. Også i Kina etableredes særlige organisationsformer med henblik på at skabe opbakning til staten. Meritokrati, lighed for loven, rudimentære borgerrettigheder og endog velfærdsgoder blev opfundet meget tidligt i det kinesiske statssystem (Hui, 2001: 379-380; 2005: 178-190). Ligesom i Europa repræsenterede disse institutioner en mere nuanceret individforståelse end de tilsvarende feudale.

Man kan således sige, at statens centralisering har direkte konsekvenser for individets opfattelse af sig selv. Statens centralisering repræsenterer ikke bare en organisatorisk og militær dynamik. Den er også udtryk for en kollektiv psykologisk udvikling hos mennesket – en udvikling af selvbevidsthed og selvforståelse (Wamberg, 2005: kap. 1). På denne måde bliver statshistorien mere end historien om organisationers effektivitet. Den kan også bruges til at analysere en langt større bevægelse: Udviklingen af den menneskelige selvforståelse.

Yderligere antyder disse „cases“, at den særlige nuancerede opfattelse af reciprociteten mellem stat og befolkning, der opstod i Europa, ikke er enestående, men måske snarere en mulighed, der altid foreligger, når stater dannes og vedligeholdes. Dette forklarer ikke i sig selv, hvilke konkrete processer der gjorde, at denne reciprocitet blev institutionaliseret i Europa. Det gør de analyserede forfattere på glimrende vis. Men det demonstrerer, at alle fællesskaber indeholder denne reciprocitet. Det er principielt altid en mulighed, at dybden af reciprociteten „opdages“ af stater og befolkning og institutionaliseres til fordel for statens produktivitet og evne til at føre krig. Med andre ord kan man med den gruppepsykologiske teori i hånden – og godt hjulpet af Huis beskrivelse af det kinesiske statssystem – påstå, at den europæiske udvikling ikke har været speciel og har været en mulighed på andre tidspunkter i statshistorien. En sådan påstand skal selvfølgelig sandsynliggøres empirisk. Men foreløbig præsenteres her idéen, og så må en dybere argumentation overlades til fremtidige arbejder.

Konklusion

Dermed kan vi opsummere denne lille undersøgelse af styrker og svagheder i historisk sociologiske teorier om statsdannelse. De udvalgte forfattere lader til at være forbavsende enige om, hvilke ingredienser der skal være i en teori om statsdannelse – med parlamenterne som en enkelt undtagelse. Men hvordan disse ingredienser skal sammensættes, hersker der ganske meget uenighed om.

Yderligere har tre af forfatterne meget stærkt fokus på at forklare staten som et magtpolitisk fænomen og deler dermed et blindt punkt: statens positive tiltrækningskraft. Ved hjælp af den kollektive psykologi kan vi supplere de fire forfatters analyser med følgende indsigter: Statsdannelse er direkte forbundet med individets selvforståelse og identitet, al statsdannelse indebærer et eller andet niveau af reciprocitet mellem stat og befolkning, det er dybden af denne reciprocitet, der afgør statens styrke, og krigsmæssig konkurrence er ikke årsagen til, men symptomet på, statsdannelse.

Litteratur

- Alsted, Jacob (2001). *De menneskelige samfunds udvikling – en kritisk introduktion til historisk sociologi*, København: Roskilde Universitetsforlag.
- Alsted, Jacob (2005). *A Model of Human Motivation for sociology*, Frankfurt: Peter Lang.
- Alsted, Jacob (2007). „Terrorisme som mangel på kollektiv modenhed“, pp. 57-66 i Mikkel Thorup og Morten Brænder (red.), *Antiterrorismens idehistorie – Stater og vold i 500 år*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Alsted, Jacob og Ditte Haslund (2008). *Ledelse og medarbejdere – samarbejdets psykologi*, København: Samfundslitteratur.
- Elias, Norbert (2000 [1939]). *The Civilizing Process*, Oxford: Blackwell.
- Ertman, Thomas (1997). *Birth of the Leviathan*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabriel, Yannis (1999). *Organizations in Depth*, London: Sage.
- Haslund, Ditte og Jacob Alsted (2004). „Organisationers modenhed“, *Erbvervspsykologi*, 2. årgang, nr. 4, pp. 50-73.
- Heinskou, Torben (2004). „Den lille gruppe på arbejde“, pp. 49-68 i Torben Heinskou og Steen Visholm (red.), *Psykodynamisk Organisationspsykologi*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Hui, Victoria (2001). „The Emergence and Demise of Nascent Constitutional Rights: Comparing Ancient China and Early Modern Europe“, *Journal of Political Philosophy*, Vol. 9, No. 4, pp. 373-403.
- Hui, Victoria (2005). *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kernberg, Otto F. (1998). *Ideology, Conflict and Leadership in Groups and Organizations*, New Haven: Yale University Press.
- Lind, Gunner (2000). „Den Heroiske Tid? Administrationen under den tidlige enevælde 1660-1720“, pp. 159-225 i Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm (red.), *Dansk Forvaltningshistorie*, Bind I, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Mann, Michael (1986). *The Sources of Social Power*, Vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Dennis (1991). *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge: Polity.
- Spruyt, Hendrik (1994). *The Sovereign State and Its Competitors*, Princeton: Princeton University Press.
- Tilly, Charles (ed.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton: Princeton University Press.

- Tilly, Charles (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russel Sage Foundation.
- Tilly, Charles (1990). *Coercion, Capital and European States*, Oxford: Blackwell.
- Tilly, Charles (1994). „Entanglements of European Cities and States“, pp. 1-27 in Charles Tilly and W.P. Blockmans (eds.), *Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800*, Boulder: Westview Press.
- Tilly, Charles (1995). „Book Review: Spruyt, H.: The Sovereign State and Its Competitors“, *American Political Science Review*, Vol. 89, No. 3, pp. 811-812.
- Wamberg, Jacob (2005). *Landskabet som verdensbillede*, Århus: Passepartout.